

versity and Comparability: *International Migrants in Host Countries on Four Continents*, 29 (1), 11–15.

10. Oroszlany, E. (2011). Prevalence and failures of multiculturalism. British and European rhetoric of formation of collective identities. In G. Rouet (Ed.), *Nations, cultures et entreprises en Europe (Nations, cultures and businesses in Europe.)* (pp. 101–115). Paris: L'Harmattan (in Fr.).

11. Alvarez, L. (2005). *Rejecting militancy, moderate Muslims in Britain are finding their voices*. Retrieved from http://nytimes.com/2005/03/06/world/europe/06iht-britain.html?_r=1

12. Davies, S. (2009). *Labour «encouraged mass immigration to UK»*. Retrieved from <http://www.news.sky.com/skynews/Home/Politics/ExGovernment-Adviser-Andrew-Neather-Says-Mass-Immigration-To-K/Article/200910415414170>

13. Fomina, J. (2006). The Failure of British Multiculturalism: Lessons for Europe. *Polish Sociological Review*, 156, 29–37.

14. Panayi, P. (2011). Multicultural Britain: a very brief history. *British Politics Review*, 2, 4–5.

УДК 94(495+56):355.486 «09/11» (043.3)

Кабанець Р. Ю.*,

співробітник Управління державної охорони,
здобувач наукового ступеня кандидата історичних наук,
Київ, Україна

ВІЙСЬКОВЕ НАЙМАНСТВО ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ТРАДИЦІЇ ТА РОЛЬ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Анотація. Розглядаються проблеми військового найманства Візантійської імперії як суттєве явище історії Середньовіччя. Стаття орієнтована на висвітлення особливостей формування візантійської армії X–XI століть за допомогою організації найманця. Розкрито чинники стабільності військового контингенту через функціональні, матеріальні, юридичні стимули. На основі аналізу комплексу опублікованих джерел та наукового доробку українських та зарубіжних учених простежено хронологію залучення, особливості та традиції служби у візантійській армії найманців з Київської Русі.

Ключові слова. Візантійська армія, найманці, Київська Русь.

Аннотация. Рассматриваются проблемы военного наемничества Византийской империи как существенное явление истории Средневековья. Статья ориентирована на освещение особенностей формирования византийской армии X–XI столетий путем организации наемничества. Раскрываются факторы стабильности военного контингента на основе функциональных, материальных, юридических стимулов. На основе анализа комплекса опубликованных источников и научных разработок украинских и иностранных ученых прослеживается хронология задействования, специфика и традиции службы в византийской армии наемников из Киевской Руси.

Ключевые слова. Византийская армия, наемники, Киевская Русь.

Abstract. The problems of military mercenaries in the Byzantine Empire as an essential phenomenon of the history of medieval ages are discussed. The article is oriented at elucidating special conditions of forming Byzantine army during the X–XI centuries by the way of hiring warriors. Factors of stability of military contingent of Byzantine Empire according to the functional, material, juridical incentives of mercenaries are revealed. With due regard to the complex of published historical sources and scientific heritage of Ukrainian and foreign researchers it is done analyses of the traditions of service within Byzantine army of the mercenaries from Kievan Rus. Among main aspects of discussion in this respect are chronology of engagement of the warriors from Kyiv state to Byzantine army, peculiarities of their status within Byzantine state. Author analyses prerequisites of hiring military mercenaries from Kievan Rus to Byzantine empire, consequences of such process for both states. It is stated that hiring of mercenaries favored safeguarding of Byzantine statehood, influenced spreading of Orthodox within Kyiv lands, strengthened political ties between Constantinople and Kyiv.

Key words: Byzantine army mercenaries, Kievan Rus.

* Kabanets R. Y. Employee of administration of state security, competitor for Ph.D. in history, Kyiv, Ukraine.
Military mercenaries of the byzantine empire: traditions and role of Kievan Rus

Постановка проблеми. Посилена увага як суспільства в цілому, так і наукового загалу звернена на ті події, які на сьогодні становлять відверту загрозу державному суверенітету й територіальній цілісності України. Державні інституції залучають експертів, фахівців, дипломатів, зрештою, міжнародну спільноту до розв'язання ключових питань, пов'язаних із нинішніми загрозами Україні. Вагому роль в ускладненні військової ситуації відіграє залучення до конфронтації найманих військових формувань, які мотивовані винятково матеріальними стимулами. Так, найманство в різні історичні епохи було необхідним інститутом для забезпечення населення від посягань інших держав, але в цивілізованому ХХІ ст., випадки найманства є караними згідно з нормами міжнародного права і заслуговують суворого покарання. Проте подолання проблеми військового найманства не є можливим без вивчення його історичних витоків. Саме тому як ніколи актуальною видається проблема становлення візантійської армії та використання традицій служби найманців з Київській Русі візантійськими василевсами.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Окреслена проблема наукового дослідження не є новою. Історико-правовий аналіз інституту найманства періоду Середньовіччя дістає відображення в роботах В. Бережинського та К. Громовенко [1–2]. Особливості джерельної бази для вивчення військової історії Візантії й Давньоруської держави вивчають А. Домановський, Л. Іванченко, М. Котляр [3–4; 5]. Низка досліджень О. Лугового, зокрема, і його дисертаційна робота, присвячена з'ясуванню правового статусу дружин русів і варанів у Візантії Х—ХІІ століть [6–8]. Монографія В. Омельчука розкриває становлення нормативної бази в регулюванні державно-церковних відносин у Візантійській імперії, а Д. Пуховець деталізує особливості зовнішньої та внутрішньої політики Візантії у Х—ХІ ст. [9; 10]. О. Роменський розглядав зовнішній вектор взаємовідносин Русі й Візантії в останній чверті Х ст., що висвітлено в його дисертаційному дослідженні [11].

Визначений доробок стає вагомим підґрунтям для наукового висвітлення процесу формування візантійської армії Х—ХІ століть, у т. ч. за рахунок воїнів-росів. Утім, використання традицій найманства взагалі, у тому числі найманства з Київській Русі візантійськими василевсами потребує подальшого поглибленого наукового аналізу із включенням до сфери аналізу відповідної джерельної бази. Особливо важливими складовими якої стають військові та політичні трактати василевсів Візантії, зокрема, твори імператора-письменника К. Багрянородного [12–14]; нормативно-правові акти визначеного часу [15; 16]; мемуарна література митців Середньовіччя [17; 18; 19–20]; матеріали «варварських правд» та інших збірників актів тогочасного права, а також рунічні написи, саги [2]. Суттєву роль у даному відношенні посідають або літописні матеріали Київської Русі, тексти русько-візантійських договорів [21; 22–23], що визначають традиції використання василевсами Візантії найманства з Київської держави.

Мета статті. На основі існуючого наукового доробку, а також комплексу документів дослідити формування візантійської армії Х—ХІ століть шляхом організації політики найманства; визначити хронологічно роль у найманих військових підрозділах воїнів Київської Русі, значення цього чинника для Візантії і Київської держави.

Основні результати дослідження. Аналіз інституту найманства у візантійських василевсів передбачає насамперед з'ясування етимологію термінів, якими позначалася дана категорія служивого люду. Так, О. Луговий переконаний, що у Північній та Східній Європі перші найманці, згадки про яких належать періоду Х ст. називалися «рос»; на рубежі Х—ХІ століть з них виокремилися «варанги» (вказується їхнє скандинавське походження), а в кінці ХІ ст. — «кульпінги» (найімовірніше, фінські етноси) [2, с. 370]. Для грецької мови такі поняття були милозвучними, а тому сприйнялися і почали застосовуватися у тодішньому світі, зберігаючи свої граматичні особливості. Проникнення такого понятійного апарату до Візантії відбувалось, як правило, через військових, стратіотів і селян-

представників цивільного населення, котрі приймали військових на постій. Тому варварська номенклатура поширювалася в документах канцелярій, на побутовому рівні, навіть серед патріарших гомілій.

О. Луговий вказав: «В кінці X — на початку XI ст. з цієї спільноти виокремилися „варанги” власне скандинавського походження, а наприкінці XI ст. також відомі „кульпинги”, які, скоріш за все, є представниками фінських народів. При цьому ромейські автори часто продовжували називати представників усіх трьох „корпусів” росами чи тавроскіфами. Загальноживаним також був термін „пелекіфори”, який офіційно мав позначати лише палацову варту сокироносців» [8, с. 18].

Пояснення такого поширення можна знайти також в трьох асоціативних рядах: описаним у Біблії князем Росом, співзвучним давньогрецьким іменником, який означав «силу, здоров'я», прикметником «червоний» — спэуйпт. Дослідники зазначають про інші поширені назви таких найманців — «пелекіфори», «роси» чи «тавроскіфи». «Найкраще цей шлях простежується в документах лангобардської Італії, де, ймовірно, і сформувався останній варіант терміну з вторинним поясненням через корінь *vaг*-договір, клятва. Приймавши етимологію «людина, яка живе за договором», та змінивши закінчення на північне — *ing*, вони створили термін «верінг» — *veringr*, тоді як грецька мова зберегла форму «варанг» [2, с. 371].

Щодо шляхів формування найманих військових підрозділів у візантійській армії X—XII ст., то згідно комплексу джерел, це здійснювалося чотирма відомими способами. По-перше, шляхом укладання союзного договору (в такому разі йдеться вже про боєздатний готовий військовий підрозділ). По-друге, через створення підрозділів на території іншої держави з її дозволу, що здійснювалося, як правило, військовим емісаром. По-третє, через вступ (не масовий) бажаючих до окремих військових підрозділів, які вже функціонували. По-четверте, внаслідок примушування до служби після їх затримання хрестоносців і паломників [6, с. 13].

Зазначимо, що у таких умовах Давньоруська держава відігравала важливу роль для забезпечення Візантії військовими, що було вигідно руським князям, котрі це використовували для зміцнення своїх позицій, впливаючи на кількісний склад та якісне наповнення візантійської армії.

Заслугує на увагу правовий статус росів і варангів у військовій системі Візантії вказаного періоду. Так, їхнє становище було підпорядкованим, адже такі формування підлягали контролю військових структур Візантії. У візантиністиці визначають, що вони входили до двох видів військ. Перше називають столичним, тагменним, друге — палацовою вартою. З 989 р. розпочалося формування постійного військового корпусу, окремі підрозділи якого вже очолювали самі найманці.

Особливістю їхнього становища стала незалежність від імперської судової системи (щось на кшталт наявності у найманців «своїх» судів), фіксована платня, структура якої включала в себе: власне платню (в середньому перевищувала прибутки візантійського стратіота в півтора-два рази), щомісячні сплати сітіресію (регулярного забезпечення), святкові виплати, утримання. Щодо останнього, то тягар забезпечення найманців покладался на цивільне населення, бо роси проживали (розміщувалися на постій), харчувалися в населених пунктах імперії. Значними при цьому були матеріальні заохочення, структура яких у найманців була такою: безпосередня грошова плата за службу, подарований одяг, в переважній більшості церемоніальний, сітіресія; підтверджуються випадки дарування імператором отриманих трофеїв.

Підтвердженням особливого правового статусу найманців є й заохочення адміністративного, юрисдикційного плану, відокремленість та фінансова підтримка найманців у системі візантійського війська. Окремі військові могли просуватися по кар'єрних сходинках аж до вищих військових посад у гвардії імператора. Про-

те загальне підпорядкування росів та варангів все одно належало головнокомандуванню Візантії. Хоча не поодинокими ставали бунти найманців проти імператора з вимогою підвищення платні за службу.

Найманці широко залучалися до збору податків на територіях військових дій, мали право на трофеї, їхні майнові права були визначені та гарантувалися імператором. Тому така служба видавалася достатньо привабливою для бажаючих вступити на неї. Проте дослідники зазначають про винятково негативний образ найманців серед цивільного населення.

Велика кількість бажаючих призвела до запровадження цензів для вступу на таку службу. Йдеться, в першу чергу, про релігійний ценз, що було зафіксовано, зокрема, у русько-візантійських договорах X ст. [8–9]. У Візантії релігійна політика була спрямована на поширення православ'я, тому найманці мали приймати цю віру, мали свої церкви, їм забезпечувалися можливості для задоволення своїх духовних потреб. Як наслідок, вказує дослідник О. Роменський, найманці, що повертались зі служби у Візантії, виконували своєрідну місію, ставали піонерами в поширенні християнства. [6, с. 14]. Це, зокрема, суттєво позначилось на історії Київської Русі, коли використання найманців-росів сприяло ствердженню християнського світогляду серед еліти (дружини), а надалі — населення Київської держави. Зворотною стороною даного явища стало зміцнення політичних зв'язків між Києвом і Візантією. Цікавим видається факт згоди на шлюб київського князя Володимира з сестрою василевсів Анною у 989 році. Цей юридичний факт інколи розглядається як своєрідна вдячність Візантії за надання Руссю військових найманців. Водночас щодо релігійного підґрунтя реалізації найманства у Візантії, то існують дані, що варанги XII ст. сповідували латинський обряд та започатковували будівництво храмів своїх святих, здійснюючи при цьому відповідну обрядову діяльність.

З точки зору хронологічного підходу еволюція шляхів формування, статусу найманих утворень (військового контенту), їхньої структури, етнічного складу (у тому числі за рахунок росів) здійснювалась у візантійських василевсів наступним чином.

Зафіксовано, що вже в період з 910 по 988 роки роси брали участь у військових кампаніях Візантії, проте така діяльність відзначалася стихійністю та несистематичністю. На цьому етапі вони перебували у підрозділах залог фортець, гвардії імператора. Джерела свідчать, що єдиною середньовічною країною-донором була Давньоруська держава — Київська Русь [4, с. 127]. З точки зору Русі такі напрямки співпраці були взаємовигідними і дозволяли утримувати свою державність у період Середньовіччя. Аналіз текстів русько-візантійських договорів свідчить, що перший офіційний дозвіл на участь русів (як вже зазначалось, руські найманці відомі у джерелах того часу під назвою «рос») у військовій службі Візантії передбачений відповідним договором 911 р. Втім, текст договору 944 р. передбачав норми, які визначали залучення русів до найманства як державну справу. Принагідно зазначимо, що ті особи, котрі не отримали на це дозвіл руського князя, до участі у військовій діяльності Візантії не допускалися [7; 8]. Доведено, що основою для військових формувань русичів у Візантії стала «дружина», яку очолював лідер (вождь), у підпорядкуванні котрого було кілька десятків заможних осіб (які, в свою чергу, могли мати слуг, статус яких обумовлювався окремими тогочасними угодами).

Договори 911 й 944 років установлювали відносини між двома середньовічними державами на принципах взаємодопомоги, взаємопідтримки та взаємовиручки у військовій сфері. Вважалося, що така конкуренція відбору у візантійську армію стимулювала конкуренцію на рівні інших монархій того часу, адже здійснювався відбір найбільш перспективних воїнів. Із часом норми договорів не виконувалися, й вони були остаточно розірвані.

Наступний період традиційно розпочинають із 989 року — із часу створення значного за кількістю, структурними одиницями військового формування — «Роської міри» [2, с. 372]. Київська Русь залишається одним із головних постачальни-

ків найманців. Показовим фактом цього періоду стало те, що загони русів брали участь у військових операціях флоту Візантії, датованих 911 — 949 роками. Це не було випадковістю, адже переорієнтація київського князя Олега у зовнішньоекономічній діяльності на візантійські ринки не могла не відбитися й на військовій сфері — надання військових послуг. Наприкінці 70-х років X ст. існувала «етерія піхотинців» у Візантії (так іменувалися «роси»), хоча відповідно історичних джерел можна стверджувати й про існування окремого «руського корпусу» [21].

Водночас на цьому етапі простежується принцип окремих етнічних груп при визначенні приналежності самих найманців: роси, варанги, кульпінги. Провідну роль починають відігравати й скандинави-варанги. Саме вони (відповідно джерел) перебирають на себе головні функції росів: охороняли палац імператора, брали участь у придушенні заколотів (палацові варанги), були частиною регулярної армії та провінційних (тагми) військових утворень (зовнішні варанги). Важливим стало призначення військового керівництва з власного етнічного середовища, ватажків (архонти, прімікірії). Еволюціонує принцип судової самостійності, право самосуду злочинів знаходить своє закріплення в звичаєвому праві.

Третій період військової історії Візантії на предмет використання традицій найманства окреслено міститься в рамках 1071-1204 років. Він характеризується розширенням етнічного складу армії, зменшенням питомої ваги росів у загальній структурі війська. Дослідники зазначають, що вже з кінця XI ст. провідне місце в середовищі варангів посідали найманці англосаксонського походження. Це пояснюється норманським завоюванням Британії. На цьому етапі офіційна назва «пелекіфори»-«сокироносці» не носила конкретного етнічного забарвлення і стосувалася основного військового формування Візантії. Починаючи з останнього десятиліття XI ст. Київська Русь втрачає свої функції «фільтра» для воїнів Візантії. Порядок залучення найманців визначали військові емісари, котрі отримували хрисовули (імператорські грамоти) для виконання покладених на них обов'язків.

Існують дані про хрисовули, які надавали Калокіру повноваження для місії на Русі (967 р.), Рафаїлу в Англії (орієнтовно, 1070 р.), Мануїлу Комнину в Русі (1165 р.), Грейдару Вікському та Петру Злому в Скандинавських країнах (1195 р.). Відомі тексти міжнародних договорів, зміст яких полягав у двосторонніх зобов'язаннях, а предметом виступало надання військових послуг. Достеменно відомо місце їхнього підписання — Константинополь. Це договори з данським загоном Свена 1098 р., норвезьким військовим формуванням Скофті Егмундарсона 1102 року та Сігурда Магнусона 1110 р. [2, с. 310]. Упродовж означеного хронологічного періоду, найманці все одно вважали себе підданими власних монархів. На користь цього свідчить описаний в науковій літературі випадок про вимогу данських найманців зустрітися зі своїм королем, котрий відвідував Візантію.

Варто зазначити, що найманство було поширеною та передбаченою середньовічним правом нормою практичної діяльності. Однак таку форму наповнення військового контенту могли собі дозволити високорозвинені країни того часу, оскільки на цю статтю витрат мали відводитись державні кошти у дуже значних обсягах. Скажімо, у XIII ст. Візантія змушена була витратити церковне майно для оплати роботи найманців. У теорії найманства традиційно розрізняють два його рівні — кондотьєрський та державний. У першому випадку держава надає особі повноваження найму та повного забезпечення війська (гарантією для держави виступає присяга — повідомлення своїх зобов'язань перед кондотьєром). Державне найманство регулювалося міждержавними договорами щодо постачання військ.

Висновки. Інститут найманства був нормою для середньовічних країн, причому масштаби його використання прямо пропорційно залежали від фінансових можливостей тогочасних монархій.

Традиції найманства візантійські василевси частково запозичили з досвіду Київської Русі, і впродовж століть успішно їх застосовували для реалізації завдань внутрішньої та зовнішньої політики імперії. Структурними елементами військово-

го контенту візантійської армії стали роси, варани, кульпінги, різниця між якими полягала в етнічній належності та походженні військових.

Для утримання військових формувань застосовувалися правові, юрисдикційні, адміністративні, матеріальні стимули, хоч весь тягар фактично лягав на цивільне населення в питанні забезпечення найманців житлом і продовольством. Існують переконливі дані про значні матеріальні заохочення найманих військових підрозділів, хоча історичні джерела констатують й регулярні бунти найманців з вимогою до імператора підвищувати їм платню за службу.

Привабливі складові правового й соціального статусу найманців сприяли підвищенню конкуренції для вступу до візантійського війська, а також запровадження цenzів, у першу чергу, релігійного (православна віра), у результаті чого активізувалося поширення цієї гілки християнства у язичницькі країни після повернення туди військових.

Історичні дані засвідчують про вагомий роль найманців з Київської Русі у військових підрозділах візантійської армії в межах X–XI століть. Правовий статус найманців був визначений низкою тогочасних міжнародних норм, в тому числі русько-візантійськими договорами. Воїни-роси виконували військові функції, які на певному етапі суттєво сприяли збереженню візантійської державності. Водночас можна стверджувати й про зворотню сторону проблеми, а саме — набуття державницького досвіду, поширення християнської віри на давньоруських землях, зміцнення політичних зв'язків між Києвом і Візантією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бережинський В. Г. Збройні сили княжої доби / В. Г. Бережинський. — Вартові неба. — 1995. — 10 червня. — С. 3.
2. Громовенко К. В. Історико-правовий аналіз військового найманства в античній, середньовічній та ранньомодерній Європі / К. В. Громовенко // Актуальні проблеми політики. — 2013. — Вип. 49. — С. 304–315.
3. Домановський А. М. Відтворення віртуальної Візантії, або Василевс. «De administando «Візантійською цивілізацією» засобами Інтернету» / А. М. Домановський // Методичний вісник історичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2012. — № 10. — С. 7–19.
4. Іванченко Л. І. Чернігово-Сіверська земля і кочівники в давньоруський час / Л. І. Іванченко // Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства (грудень 1988 р.). Тези доповідей. — Чернігів-Ніжин, 1988. — Вип. II. — С. 123–128.
5. Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах / Н. Ф. Котляр. — Киев: Наукова думка, 1986. — 161 с.
6. Луговий О. М. Деякі аспекти існування дружин русів та варангів у Візантії X–XII ст. / О. М. Луговий // Дриновський збірник. — Харків-Софія: Академічне видавництво ім. проф. Марина Дринова, 2008. — Т. 2. — С. 108–114.
7. Луговий О. М. Підрозділи Рос та Варангів у відносинах Візантії та Русі в X–XI ст. / О. М. Луговий // Дриновський збірник. — Харків; Софія: Академічне видавництво ім. проф. Марина Дринова, 2009. — Т. 3. — С. 365–375.
8. Луговий О. М. Роси та варанги у Візантії X–XII ст.: формування та структурна роль найманого військового контингенту: автореферат на здобуття наук. ст. канд. іст. наук зі спеціальності 07.00.02: всесвітня історія / О. М. Луговий. — Одеса, 2008. — 25 с.
9. Омельчук В. В. Нормативно-правове забезпечення державно-церковних взаємин у Візантійській імперії: монографія [передне слово Р. В. Кошулинського, передмова О. Л. Копиленка] / В. В. Омельчук. — К.: Золоті ворота, 2014. — 576 с.
10. Пуховець Д. Візантія від Константина Великого до Юстиніана / Д. Пуховець // Історія в рідній школі. — 2014. — № 7–8. — С. 19–23; 2014. — № 9. — С. 40–41.
11. Роменський О. О. Русь у зовнішній політиці Візантії в останній чверті X ст. / О. О. Роменський : автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 : всесвітня історія / О. О. Роменський. — Харків, 2015. — 26 с.
12. Багрянородний Константин. Об управлении империй: Текст, переводы и комментарий [под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева] / Константин Багрянородный. — М.: Наука, 1991. — 496 с.

13. Багрянородный Константин. О церемониях (Книга II, глава 15) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr/rem.phtml?id=731
14. Багрянородный Константин. Об областях, принадлежащих Римской империи. Книга I. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr/De_Thematibus/text1.phtml?id=733
15. Византийская книга эпарха [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/eparx.htm>.
16. «Пира» Евстафия Ромея [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/XI/Eustatios_Romaio/text1.htm.
17. Вриенный Н. Исторические записки [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://myriobiblion.byzantion.ru/Nic.htm>
18. Кедрин Г. Обзорение историй [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zevgma.ru/author/449>
19. Пселл М. О душе. О времени. О движении. Какому-то учителю. Соученику Роману. Какому-то ученику. Митрополиту Василеона Синету. Письмо монаху Иоанну Ксифилину, ставшему патриархом / М. Пселл // Памятники византийской литературы IX—XIV веков. — М.: Наука, 1969. — С. 148–155.
20. Пселл М. Хронография. Краткая история [пер. Я. Н. Любарский, Д. А. Черноглазов, Д. Р. Абдрахманова] / М. Пселл. — М.: Наука, 1978. — 230 с.
21. Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. / [пер. Д. С. Лихачева и Б. А. Романова]. — М.-Л.: АН СССР, 1950. — Ч.1 — 406 с.; Ч.2 — 556 с.
22. Русско-византийский договор 911 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.hrono.ru/dokum/0900dok/0911dog.php>
23. Русско-византийский договор 944 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.hrono.ru/dokum/0900dok/0944dog.php>

REFERENCES

1. Berezhynskyi, V. G. (1995, June 10). Armed forces of the Prince times. *Vartovi Neba (Guard of the Sky)*, 3 p. (in Ukr.).
2. Gromovenko, K. V. (2013). Historical and legal analysis of military mercenary in ancient, medieval and early modern Europe. *Aktualni Problemy Polityky (Topical Issues of Policy)*, 49, 304–315 (in Ukr.).
3. Domanovskyi, A. M. (2012) Recreating of virtual Byzantium, or Vasilevs. «De adminis rando «Byzantium Civilization» by the Internet means». *Metodychnyi visnyk istorichnogo facu tety Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni Karazina (Methodical Bulletin of the Historical Faculty of the V.N. Kazarin Kharkiv National University)*, 10, 7–19 (in Ukr.).
4. Ivanchenko, L. I. (1988). Chernigiv-Siver land and nomads in old Rus time. In *Second Chernihiv oblast research conference on historical study of local lore. Theses of reports (Vol II, pp. 123–128)*. Chernigiv- Nizhyn (in Ukr.).
5. Kotliar, N. F. (1986). *Ancient Rus and Kiev in the Chronicled Tales and Legends*. Kiev: Naukova dumka (in Rus.).
6. Lugovy, O. M. (2008). Some aspects of existence of squads of Rus and Varang tribes in Byzantium in the X–XII centuries. In M.Stanchev (Ed.), *Drynovsk collection (Vol. II, pp. 108–114)*. Kharkiv-Sofia: Academic publishing house named after prof. Marina Drinov (in Ukr.).
7. Lugovy, O. M. (2009). Divisions of Ros and Varang tribes in relations of Byzantium and Rus in the X–XI centuries. In M.Stanchev (Ed.), *Drynovsk collection (Vol. III, pp. 365–375)*. Kharkov; Sofia: Academic publishing house named after prof. Marina Drinov (in Ukr.).
8. Lugovy O. M. (2008) *Ros and Varan tribes in Byzantium in X–XII centuries: formation and structural role of hired military contingent*. Essay of the thesis for gaining academic degree of the candidate of historical sciences. Odessa [in Ukr.]
9. Omelchuk, V.V. (2014). *Regulatory and legal ensuring of State and Church relations in the Byzantine Empire*. Kiev: Zoloti Vorota (in Ukr.).
10. Puhovets, D. (2014). Byzantium from Constantine the Great to Justinian. *Istoriia v ridnii shkoli (History at native school)*, 7–8, 19–23; 9, 40–41 (in Ukr.).
11. Romenskyi, O.O. (2015). *Rus in the Byzantium foreign policy in the last quarter of the X century*. Essay of the thesis for gaining academic degree of the candidate of historical sciences. Kharkiv (in Ukr.).

12. Litavrin, G. G., & Novoseltseva A. P. (Eds.). (1991). *Bagrianorodnyi Constantin. On Empire management: Text, translations and comments*. Moscow: Nauka (in Rus.).
13. Bagrianorodnyi Constantin. *About ceremonies (Book II, Chapter 15)*. Retrieved from http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr/cerem.phtml?id=731. (in Rus.).
14. Bagrianorodnyi Constantin. *About Areas which were belonged to Roman Empire. Book I*. Retrieved from http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr/De_Thematibus/text1.phtml?id=733 (in Rus.).
15. *The Byzantine Book of the Eparch*. Retrieved from <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/eparx.htm>. (in Rus.).
16. «Pira» of Evstafii Romei. Retrieved from http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/XI/Eustatios_Romaioi/text1.htm (in Rus.).
17. Vriennyi, N. *Historical Records*. Retrieved from <http://myriobiblion.byzantion.ru/Nc.htm>. (in Rus.).
18. Kedrin, G. *Review of histories*. Retrieved from <http://www.zevgma.ru/author/449>. (in Rus.).
19. Psell, M. (1969). About soul. About time. About movement. To some kind of teacher. To school fellow Roman. To some kind of learner. To Metropolitan of Vasyleon Synet. The letter to a monk Ioann Ksifilin, who became a Patriarch. In L. A. Freyberg (Ed.), *Monuments of Byzantine Literature of the IX—XIV centuries*. (pp. 148–155). Moscow: Nauka (in Rus.).
20. Psell, M. (1978). *Chronography. Brief History*. Moscow: Nauka (in Rus.).
21. Likhachev, D., & Romanov, B. (Ed.). (1950). *Narrative of past years according to Lavrentii Chronicle 1377*. In 2 volumes. Moscow-Leningrad: USSR Academy of Sciences (in Rus.).
22. *Russian-Byzantine Treaty of 911*. Retrieved from <http://www.hrono.ru/dokum/0900dok/0911dog.php>. (in Rus.).
23. *Russian-Byzantine Treaty of 944*. Retrieved from <http://www.hrono.ru/dokum/0900dok/0944dog.php>. (in Rus.).

УДК: 94(477) «1920–1930» (043)

Топчий О. С.*,
викладач, здобувач наукового ступеня
кандидата історичних наук,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
Київ, Україна. e-mail: topchiy3007@gmail.com

ВЧИТЕЛЬСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ АНТИРЕЛІГІЙОЇ ПРОПАГАНДИ В СІЛЬСЬКІЙ ШКОЛІ 1920-1930-х РОКІВ (на прикладі Чернігівщини)

Анотація. Досліджуються основні напрями та методи антирелігійної політики радянської влади в сільській школі на Чернігівщині впродовж 1920–1930-х рр. З'ясовано організаційні та інституційні засади реалізації антирелігійної політики в даному регіоні. Окреслено умови, за якими педагоги ставали безпосередніми виконавцями політики більшовицького режиму в антирелігійній сфері. Показано роль сільських учителів у втіленні антирелігійної пропаганди та труднощі, з якими вони стикалися.

Ключові слова: сільські вчителі, Чернігівщина, атеїзм, антирелігійна пропаганда, Церква, Спілка воєвничих безвірників, школа.

Аннотация. Исследуются основные направления и методы антирелигиозной политики советской власти в сельской школе на Черниговщине в период 1920–1930-х гг. Определены организационные и институционные основы реализации антирелигиозной политики в данном регионе. Очерчены условия, при которых педагоги становились

* Topchiy O. S., Lecturer, competitor for PhD in history, Kyiv national economic university of Vadim Hetman, Kyiv Ukraine

Teachers as an instrument of anti-religion propaganda in rural schools during the 1920–1930th years (after the example of Chernihiv region)